

ESF projekts „Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārīzglītojošo mācību priekšmetu pedagogu kompetences paaugstināšana”

2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003, ESS2009/88

E- KULTUROLOĢIJA

Autors: Andrejs Mūrnieks

1. tēma: „Kultūras jēdziens”. Skolotāja teksts.

6. apakštemats: *Kultūru tipoloģija.*

Nodarbības (ja iespējams: 2 – 3 nodarbību) mērķis: Palīdzēt skolēniem izprast kultūru tipoloģiskās klasifikācijas un salīdzināšanas metodes. Uzdevumi: 1) analizēt 3 kultūras (civilizācijas) – Indijas, Ķīnas un Eiropas – pēc to attieksmes pret pasauli (saskaņā ar M. Vēbera pieeju) un pret cilvēku, 2) analizēt 3 kultūras (civilizācijas) – Indijas, Ķīnas un Eiropas – pēc šajās kultūrās dominējošā priekšstata par augstāko sabiedrības ideālu, 3) apskatīt citus kultūru iedalījuma veidus, noskaidrot reliģijas jēdzienu.

Skolotāju materiālā ir: informācija par kultūru salīdzināšanas un tipoloģiskas analīzes veidiem un paņēmieniem, tabulas un piemēri no salīdzinošās reliģiju pētniecības. Atsevišķi izdalīti uzdevumi, tiem pievienoti uzdevumu soļu apraksti ar iespējamiem atbilžu variantiem un padomiem, paskaidrojumi.

Skolēnam domātais saturs ietver šādus elementus: a) informatīvu tekstu, b) iespraudumus, kas padziļina, paplašina vai paskaidro saturu, kas domāti skolēnu ieinteresēšanai, c) uzdevumus, kā arī ilustratīvo materiālu: d) attēlus prezentācijās, e) mūzikas fragmentus. Skolēniem domātais saturs skolotāja materiālā ir **sarkanā krāsā!** Iestarpinājumi padziļinātai apguvei ir zaļā krāsā!

NB! Ja kulturoloģijai konkrētajā skolā ir piešķirts pietiekami daudz mācību stundu, tad šo tematu ieteicams izvērst 2 - 3 nodarbībās. Šim nolūkam paredzēta Prezentācijas materiālu otrā daļa.

6.1. Kultūru salīdzinājums pēc to attieksmes pret pasauli un cilvēku

Lai parādītu atrastās kultūru kodolu salīdzināšanas skalas (ideālais, cilvēks, pasaule) iespējas kultūru analīzē, socioloģiski vēsturiskā diskursā var apskatīt trīs civilizācijas –

Rietumu, Indijas un Ķīnas – vispirms pēc dominējošās attieksmes pret pasauli. Šādi iedalot kultūras notiek to tipoloģiska analīze. Tipoloģija ir zinātniska metode, kas objektu grupēšanā izmanto vispārinātus modeļus (tipus); arī pēc šīs metodes veikts grupējums vai apraksts. Kultūras tiek klasificētas (grupētas) pēc noteiktiem kritērijiem.

Temata apguvi iespējams sākt ievadot skolēnus tā problemātikā ar uzdevumu nr. 1.

Viens no socioloģijas pamatlicējiem M.Vēbers (1) izdalīja trīs attieksmes pret pasauli, ko, viņaprāt, ir iemiesojušas savā vēsturē trīs pasaules civilizācijas: Indija, Ķīna un Rietumu civilizācija. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 2. slaidu)

INDIJA

Pasaules izpratne

Pēc Maksa Vēbera domām, mēģinājumi aizbēgt, **novērsties no pasaules** raksturīgi indiešu kultūrai, jo pasaule izraisa ciešanas. Cilvēks dzīvojot pasaulē neizbēgami saskaras ar sāpēm, skumjām, bailēm un vilšanos. Šī atziņa par pasauli ir atrodama Indijas reliģijās (hinduismā, budismā); pasaule tiek priekšstatīta kā nereāla ilūzija (sanskritā – *maiya*), kā kaut kas līdzīgs sapnim, no kura jāpamostas.

Šāds noskaņojums palaikam var pārņemt cilvēku jebkurā kultūrā, taču indieši savu dzīves izjūtu pamatā balsta uz šādu pasaules interpretāciju. Tā sniedz zināmu mierinājumu, jo, ja tiek uzskatīts, ka viss ir kā sapnis, tad nekas nav jāņem pārāk nopietni, nav iemesla pārāk par kaut ko satraukties. Tas psiholoģiski palīdz grūtos brīžos neitralizēt stresu. Vienlaikus nevar cerēt, ka šādā kultūrā būs straujas pārmaiņas, dinamiska attīstība. Viss noritēs lēni, rezignēti.

Hinduismā pastāv arī priekšstats, ka tas, kas būs, reiz jau ir bijis, pasaulē nav nekā jauna. Viss neskaitāmas reizes atkārtojas, pasaule rodas, pastāv un iet bojā. Tad viss sākas no gala. Līdz ar to laiks rit cikliski. (2)

Cilvēka izpratne

Turklāt, Indijā pasaules iluzoritātes noskaņojumu papildina priekšstats par reinkarnāciju – cilvēka būtības pāriemīsošanos nākamajās dzīvēs arvien citos ķermeņos. Hinduismā tiek uzskatīts, ka cilvēka dziļākā būtība ir TIKAI garīga (to dēvē par ātmanu; un tas nav gluži tas pats, kas dvēsele eiropiešu izpratnē). Taču šim cilvēka kodolam nav

individuālu īpatnību. (3) Individuālās iezīmes ir tieši tās, no kurām jāatbrīvojas meditējot, mēģinot saskatīt to, kas cilvēkā ir nemainīgs, nepakļauts materiālajām izmaiņām, viens visiem un pašpietiekams. Taču šī garīgā būtība – cilvēka kodols – ir iesprostots ķermenī. Lai to atbrīvotu, ir jāspēj distancēties no visa pārejošā un nebūtiskā, no visām rūpēm, raizēm, domām, jūtām, ilgām un iegribām, jo tas viss saviļņo cilvēka prātu un piesaista nereālajai, mainīgajai pasaulei. Domu un jūtu nomierināšanai un apturēšanai ir izkoptas speciālas metodes (joga).

Kamēr cilvēks neapzināsies sevi, savu nemainīgo kodolu, viņš turpinās iemiesoties arvien jaunos ķermeņos – māca hinduisma filozofija.

Budismā savukārt pastāv uzskats, ka cilvēkam nav noturīga un nemainīga kodola, cilvēks sastāv no dažādiem materiāliem un nemateriāliem elementiem (skandhām un dharmām). Daži no tiem salīp kopā un veido to daļu cilvēkā, kas pēc nāves pāriemiesojas citā ķermenī. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas. 3. slaidu)

No šejienes izriet indiešu nesteidzīgums lēmumu pieņemšanā, darba ritmā un attieksmē pret dzīvi, jo kur gan steigties, ja vēl tūkstotis dzīvju priekšā!

Tāpat Indijas un tai apkārtējo zemju (Nepāla, Šrilanka, Tibeta, Mjanma – t. i. Dienvidāzija) kultūrā dominē visumā pesimistiska pasaules interpretācija. Indijā ilgstoši valdījusi atpalcība, nevērība pret rītdienu, neieinteresētība kaut ko uzlabot, vienaldzība pret sociālām un tehniskām pārmaiņām. Un tas loģiski izriet no kultūrā pieņemtā priekšstata par cilvēka uzbūvi: ja cilvēks ir tikai garīga būtne, tad viss ķermeniskais un materiālais īsti uz viņu neattiecas.

Taču vienlaikus tas nekavē šajās zemēs ar īpašu līdzcietību attiekties pret cilvēka un jebkuras dzīvas būtnes ciešanām. To ikviens varētu no šīs kultūras mācīties.

Nākamo posmu temata apgūvē par Senajā Ķīnas kultūrā dominējošo attieksmi pret pasauli iespējams sākt ar uzdevumu nr. 2.

ĶĪNA

Pasaules izpratne

Cita attieksme pret pasauli bijusi Senajā Ķīnā (daoisma un konfūcisma tradīcijās). Ķīnieši pasauli uzskatīja par dievišķu, jo tajā atspoguļojoties dievišķais princips *Dao* (ceļš, likumība, kādā pareizi jānorisinās visiem procesiem). Ja pasaule ir dievišķa, tad tajā arī neko nedrīkst mainīt, jo citādi ideālo harmoniju var pazaudēt, sabojāt. Pasaulei vajag

piemēroties. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas. 2. slaidu) Senajā Ķīnā viens no pazīstamajiem daoisma principiem ir *u-vei*: neiejaukšanās, lai neizjauktu dievišķo kārtību. Konfūcismā līdzīga atziņa aicina cilvēku kļūt par labu ģimenes locekli un ideālu valsts pavalstnieku; abos gadījumos svarīgi ir iekļauties kopībā. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 3. slaidu)

Senās Ķīnas kultūra, neraugoties uz saviem tehniskajiem atklājumiem, ir sevī vērsta, tā līdz pat 20. gadsimtam nepazīst sistemātiskas attīstības ideju. Lai gan ir bijis valsts atbalsts zinātnei, Ķīnā nav sācies zinātniski tehniskais progress. Jo, lai kaut kas attīstītos, jāpieņem ideja par pasaules nepilnību, par to, ka kaut kas nav līdz galam kārtībā, bet, ja pasaule jau ir dievišķa un cilvēki domā, ka dzīvo paradīzē, tad nekas šādā kultūrā principiāli nemainīsies. Ar to izskaidrojams noslēgtības periods Ķīnas vēsturē (16. – 19. gs.), no kura Ķīnu izrāva tikai dramatisks sadursme ar Rietumu civilizāciju.

Pasaules interpretācija Ķīnā un tai tuvākajās zemēs (Japāna, Koreja Vjetnama – t.i. Austrumāzijā) ir izteikti pozitīva, pat dievinoša, taču – uz cilvēka individualitātes rēķina.

Cilvēka izpratne

Daoisma filozofs Džuandzi sacījis, ka „*cilvēka vērtība nav dziži lielāka par vienu matiņu zirga spalvā*”. (5) Tātad cilvēks ir nebūtisks sīkums.

Gan daoisms gan konfūcisms – vadošās Austrumāzijas filozofiski reliģiskās sistēmas – aicina individu iekļauties kopībā. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas. 2. slaidu) Daoismā šī vienojošā kopība ir daba, kurā neko nedrīkst mainīt, bet konfūcismā tā ir sabiedrība, kurā cilvēka jāklūst par ideālu valsts mehānisma sastāvdaļu.

Šī pati attieksme pret cilvēku turpinās mūsdienu komunistiskajā Ķīnā. Svarīgākais ir cilvēka socializēšana, uzvedības ārējo formu iemācīšanās un kontrole.

„*Kolektīvisms Āzijas kultūrās jau sen un ierasti ir nomācis individuālismu. Uzsvars ir uz grupu, nevis uz atsevišķu cilvēku. Konfūcisms uzsvēra to, ka cilvēki jāattīsta pa sociālām būtnēm par ģimenes un visas sabiedrības sastāvdaļām*”, atzīst ķīniešu izglītības eksperts Žo Nanžao. (6)

Atšķirībā no Rietumu kultūras arhetipiem šī forma (vienība ar citiem) neveicina eksperimentālās zinātnes attīstību – tā būtu iejaukšanās –, taču sekmē to nozaru uzplaukumu, kuru attīstības pamatā ir ilgstoši rūpīgi novērojumi (astronomija, ģeoloģija, medicīna), uzskata R. Kūlis un M. Kūle. (7)

Cilvēks, lai gan tiek atzītas viņa saites ar garīgo pasauli, tomēr ir vairāk pasaulei piederīga būtne, nekā tas ir indiešu interpretācijā. Daoisma svētie (sjaņi) saplūst ar dabu, viņu ķermenis pārveidojas dabas parādībā (kalnā, kokā). Pat pēc nāves mirušie nekur tālu vis nedodas, saskaņā ar seno ķīniešu uzskatiem, bet dzīvo līdzīgu savu radnieku problēmām. (8) No senču kulta nāk arī izteiktā cieņa, kas Ķīnā tiek izrādīta pret vecākiem cilvēkiem, augstāk stāvošiem sabiedrības hierarhijā, pret tēvu ģimenē, pret skolotājiem. Senajā Ķīnā dominēja dievinoša attieksme pret pagātni vispār.

EIROPA

Pasaules izpratne

Pavisam citas attieksmes pret pasauli ir Rietumu kultūrā, kurā pasaule ir gan reāla (nevis iluzora kā indiešiem), bet nav dievišķa (kā ķīniešiem), tātad to var mainīt, **pārveidot**. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas. 2. slaidu) Šī attieksme daļēji veidojusies jūdaisma un kristietības ietekmē. Turklāt saskaņā ar Bībeli cilvēka uzdevums ir “*valdīt pār dzīvniekiem uz zemes, zivīm jūrā un putniem gaisā*” (9). Cilvēks ir aicināts pasauli („Ēdenes dārzu”) **izkopt**, pilnīgot un vienlaikus **aizsargāt**, būt par tās pārvaldnieku un Dieva radošā darba turpinātāju. Kristieši uzskata, ka pasaule nav ideāla, jo pasauli samaitājis cilvēka grēks. Taču tā tiks pārveidota, laiku beigās būs “Jaunas Debesis un Jauna Zeme” (jauns eons) (10).

Laiks, saskaņā ar judeo-kristīgajiem priekšstatiem, virzās lineāri uz priekšu, pretī šai jaunajai, labākai kārtībai. Tātad pasaule atrodas attīstības procesā. Pasauli drīkst un vajag pilnīgot, tās gaitai ir mērķtiecīgs virziens. Šādu priekšstatu kontekstā attīstījusies Rietumu civilizācija. Tie paši Ķīnas atklājumi nonākdami Eiropā – pavisam citas pasaules izjūtas kultūrā –, drīz vien izraisīja pārmaiņas, izgudrojumi tika plaši izmantoti praksē, tas galu galā noveda pie zinātnes un tehnikas revolūcijas 17. – 19. gs.

Rietumniekiem raksturīga dinamiska attieksme pret pasauli un laiku, kas veido “**karsto**”, pārmaiņās esošo kultūru, pretstatā Austrumu tradicionālajām, “**vēsajām**” kultūrām, kuras īsti nepazīst progresu – mērķtiecīgas attīstības ideju.

Makss Vēbers raksturodams garīgo meklētāju askēzes motīvus un mērķus Austrumu un Rietumu kultūrās pasvīturo eiropeisko aktīvo attieksmi pret pasauli. Eiropieši netiecas bēgt no pasaules uz šķīstu, bezķermenisku, garīgu meditāciju. Viņi tiecas

atbrīvot un attīrīt pasauli no grēka, nevis doties projām no samaitātās un nešķīstās pasaules (kā tas ir Austrumu reliģijās).

Vēsturnieks A. Zubovs raksta: „Rietumeiropā galvenā uzmanība tiek veltīta saimnieciskajai un sabiedriskajai dzīves pusei, bet Austrumeiropā mākslinieciskajai. Grieķu vārds „tehnē” (māksla) Eiropas rietumos un austrumos tika saprasts dažādi. Rietumos šis jēdziens kļuva par „tehniku”, bet austrumos par apzīmējumu mākslinieciskās meistarības sniegumam. Lai kā arī nebūtu, abas pieejas liecina par uzmanību pret pasauli, nevis bēgšanu no tās.

Gan Rietumeiropā, gan Austrumeiropā bija pazīstamas arī pretējas tendences. Krievijā un Bizantijā tās bija īpašai spraiģas, taču pat vientuļnieki un mūki devās projām no pasaules, lai to pārveidotu, nevis aizmirstu uz visiem laikiem, kā, piemēram, budisti. Kristiešu askēti devās tuksnesī, taču turpināja lūgties par pasauli, mazgājot to šķīstu ar savām asarām.” (11)

Līdz ar to, ka Rietumu kultūras cilvēkiem ir aktīvāka attieksme pret pasauli, sabiedrībā ir vairāk pārmaiņu, sadursmju un pretrunu, bet arī vairāk atklājumu un jauninājumu. To ar socioloģiskajām aptaujām daļēji apstiprinājis arī Gērts Hofstede savos starpkultūru pētījumos. (12) Attīstības princips raksturīgs Rietumu civilizācijai līdz 20. gs. beigām, lai gan diskusijas vienmēr bijušas par līdzsvarotu, sabalansētu attīstību.

G. Hofstede izdala divus pretējus laika orientācijas (precīzāk – laika izmantošanas) tipus: (a) ilgtermiņa un (b) īstermiņa Valstis ar izteiktāko ilgtermiņa orientāciju, saskaņā ar G.Hofstedes datiem ir Ķīna, Honkonga, Taivāna, Japāna. Valsts ar izteiktāko īstermiņa orientāciju esot ASV.

Cits sabiedrības vērtību orientācijas kritēriju pāris G. Hofstedem ir (a) kolektīvisms un (b) individuālisms. Valstis ar visaugstāko individuālismu esot ASV, Austrālija, Lielbritānija, ar viszemāko individuālismu – Venecuēla, Panama, Ekvadora un Gvatemala.

Pēc cilvēka attiecībām ar varu, minētais sociologs izdala (a) augstas un (b) zemas distances sabiedrības. „Augstas varas distances sabiedrībām liela nozīme ir statusam, skaidri strukturētai hierarhijai, cilvēku prestižam un harmonijai. Zemas varas distances sabiedrībām tiek uzsvērtā vienlīdzība starp cilvēkiem, kam daudz varas un cilvēkiem, kam tās maz”. Valstis ar visaugstāko varas distances līmeni pēc G. Hofstedes pētījumiem ir Malaizija, dažas Centrālamerikas un arābu valstis. Valstis ar zemāko varas distanci esot Somija, Norvēģija,

Zviedrija, Īrija, Jaunzēlande, Dānija, Izraēla un Austrija.

Nākamo pretstatu pāri veido (a) vīrišķīgās (stipri izteiktas atšķirībām starp dzimumiem) un (b) sievišķīgā sabiedrības (vāji izteiktām atšķirībām starp dzimumiem). Vīrišķīgajās sabiedrībās augstu vērtē sacensību, naudu, tiešumu, skaļumu, cilvēki dzīvo, lai strādātu, stiprie tiek atalgoti. Sievišķīgajās sabiedrībās dominē solidaritāte, rūpes par vājākajiem, sadarbība, cilvēki strādā, lai dzīvotu. To valstu skaitā, kurās ir visvairāk izteikts vīrišķīgums G. Hofstede min Japānu, Austriju, un Venecuēlu, bet vismazāk izteikt vīrišķīgums ir Somijā, Dānijā, Nīderlandē, Norvēģijā, Zviedrijā.

Vēl divas kultūru dimensijas, pēc G. Hofstedes domām, ir (a) augsta un (b) zema izvairīšanās no nenoteiktības. Augsta izvairīšanās no nenoteiktības nozīmē noteiktību, neelasību, strīdus, stingrību, pretošanos inovācijām, bailes no citādā. Vāju izvairīšanos no nenoteiktības raksturo zinātkāre, vēlme iepazīt citādo, atvērtība inovācijām, iecietība. Pirmā tipa valstu vidū esot Grieķija, Portugāle, Gvatemala, Urugvaja, bet valstis ar viszemāko izvairīšanos no nenoteiktības – Zviedrija, Dānija, Jamaika un Singapūra.

Savos pētījumos G. Hofstede iesaistījis 170 000 cilvēku no daudzām valstīm. Lai gan viņam var pārnest, ka pieņemtā sabiedrību raksturojošo dimensiju izvēle ir ietekmējusi un programmējusi rezultātus, tomēr šāds socioloģiskais pētījums ir unikāls plašās datu bāzes ziņā.
(12)

Temata padziļinātai apguvei (konkrēti G. Hofstedes teorijas izpratnei) iespējams izmantot uzdevumu nr. 3, ja tam atliek laika.

Cilvēka izpratne

Cilvēks, saskaņā ar Bībeles koncepciju, sastāv no dvēseles (gara) un miesas, tas ir: no garīgā un materiālā, kas ir nedalāmi saistīts vienotā veselumā. Cilvēks nav tikai garīga būtne (kā indiešu priekšstatos), bet nav arī tikai materiāla būtne (kā tas bija vienkāršotos materiālisma priekšstatos), bet gan psiho-fiziska individuāla, neatkārtojama personība, kas veidota pēc Dieva tēla un līdzības. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas. 3. slaidu)

Šis priekšstats par cilvēka uzbūvi jeb antropoloģisko sastāvu veidojis Rietumieropas izpratni par cilvēka dzīves mērķiem, t.i. - rūpēties gan par dzīvi šajā pasaulē, gan arī par viņpasaulē perspektīvu, gan par ķermeni, gan par dvēseli.

Cits svarīgs aspekts ir brīvības izpratne. A. Zubovs pamato, ka *iekšējā brīvība ir galvenais priekšnosacījums dzīvei Kristū, jo cilvēks pats var brīvi izvēlēties – būt kopā ar Kristu vai nē. Bez brīvas izvēles kristietība nav iespējama. .. Dieva tiesas ideja saistīta ar*

brīvības ideju. Nebrīvus cilvēkus netiesā. Tikai brīvā griba var izpelnīties tiesas spriedumu. (14) Brīvība tādējādi ir cieši saistīta ar atbildību. Ja reiz cilvēkam ir brīvā griba, tad viņam ir jāatbild par savas rīcības sekām. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas. 17. slaidu)

Secinājums. Atšķirības attieksmē pret pasauli un cilvēku ir bijušās pamatā trīs lielo pasaules civilizāciju attīstības scenārijiem. Šo tēzi pierāda M.Vēbera civilizāciju analīze un vēstures gaita.

Atšķirības dažādu kultūras reģionu cilvēku attieksmēs pret vienām un tām pašām dzīves problēmām apliecina arī G Hofstede socioloģiskie pētījumi. Cilvēki nav vienādi; šo dažādību lielā mērā nosaka katras zemes dominējošā kultūra.

6.2. Augstākās vērtības – ideālā – nozīme kultūrā

M.Vēbera civilizāciju analīzi (pēc to attieksmes uz pret pasauli) iespējams papildināt salīdzinot kultūras pēc to izvēlētajā augstākā ideāla. Gan pasaules interpretācija, gan cilvēka loma pasaulē izriet no katras civilizācijas augstākās vērtības rakstura.

INDIJA

Priekšstats par ideālo (dievišķo)

Indijas reliģijas – hinduisma – augstākā vērtība ir bezpersoniskai pasaules pamatbūtībai – Brahmanam. Hinduisma filozofija (vēdanta) māca, ka svarīgākais ir atrast savu dziļāko kodolu (ātmanu). Tad izrādīšoties, ka tas ir arī visas pasaules pamats (Brahmans). (15) Cilvēkam nepieciešams identificēties ar to, pilnībā saplūst, atsakoties no savas individualitātes. Tātad cilvēka dziļākā būtība ir tikai un vienīgi viņa garīgais pirmsākums (ātmans). Turklāt tas vienlaikus ir bezpersonisks visa esošā pamats. (16) Šim pasaules pamatam nav personas iezīmju (kā tas ir kristietības priekšstats par Dievu). (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 4. slaidu)

Varenā un noslēpumainā pasaules būtība (Brahmans) redzamajā, materiālajā pasaulē gan izpaužas kā daudzie dievi, kurus indieši pielūdz ikdienā. (Sk. 6. prezentācijas 6. slaidu) Taču šie dievi darbojas iluzorajā *maijas* pasaulē, tāpēc nevar pilnībā izglābt cilvēku no vilšanās, ciešanām un nepastāvības. Jebkura cilvēka pašizpaušme un vēlme galu galā ir malds, kļūda, kas ir nezināšanas sekas par patieso realitāti (Brahmanu), kas ir nepieejama cilvēka ikdienišķajam prātam.

Savukārt budismā Dieva ideja vispār nav artikulēta, augstākais mērķis ir sasniegt nirvānu, atraisoties no pieķeršanās pasaulei; dievi, gari un pasaulīgas vēlmes ir drīzāk šķēršļi šajā ceļā uz individuālu izkušanu šajā augstākajā realitātē.

ĶĪNA

Priekšstats par ideālo (dievišķo)

Ķīnas reliģiski filozofiskajos priekšstatos ir nedaudz citāda pieeja, lai gan dažos būtiskos aspektos līdzīga Indijas reliģijām. Daoisma augstākais dievišķais princips *Dao* izpaužas pasaulē, kā tās pareizā gaitas kārtība jeb ceļš. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 8. – 9. slaidu) Cits senāks priekšstats par augstāko realitāti uzskata *Tjan* – debesis. Gan *Tjan* – debesis, gan *Dao* ir bezpersonisks, neizteicams spēks vai princips.

Dao ir elastīgs. Tas visur ir klāt. Šāda dievišķā dzīvības spēka interpretācija tuvina daoismu panteismam – dievišķais ir it kā izlijis pasaulē. (17) (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 8. slaidu)

Senajā Ķīnā viens no pazīstamajiem daoisma principiem ir *u-vei*. Tas nozīmē neiejaukšanos, lai neizjauktu dievišķo kārtību. Šo principu var interpretēt arī kā darbību bezdarbībā vai bezdarbību darbībā. *U-vei* nozīmē necensties būt citādam nekā esi, nemainīt savu vietu pasaulē, bet gan piemēroties dabas ritmam. (18)

KOPĪGAIS SENĀS ĶĪNAS UN INDIJAS KULTŪRĀS

Kopējais gan Indijas (plašāk – Dienvidāzijas), gan Ķīnas un visas Austrumāzijas dievišķā koncepcijā ir tā bezpersoniskais raksturs un ideja par individuālā un atsevišķā iekārtošanu kopīgajā, vispārējā vienotībā, kurā pazūd atšķirīgais.

Papildinot M. Vēbera koncepciju var teikt, ka gan dažādā attieksme pret pasauli, gan augstākās reliģiskās idejas raksturs ietekmējis arī iepriekš minēto civilizāciju cilvēka vietas izjūtu pasaulē.

Cilvēks, Indijas reliģiju interpretācijā, ir ceļā uz atbrīvošanos no maldiem un pieķeršanās pasaulīgajam un pārejošajam. Šajā ceļā viņš ar cieņu un līdzietību izturas pret tādiem pašiem ceļiniekiem, bet nav īpaši ieinteresēts pasaules pārveidošanā vai iekārtošanā. Savukārt Ķīnā cilvēks ir daļa no pasaules un sabiedrības, cilvēkam jāiekļaujas esošajā kārtībā, kas mantota jau no senatnes un tāpēc ir ideāla.

Abās kultūrās (Indijas un Senās Ķīnas) cilvēka vietu pasaulē nosaka viņa piederība vispārējai, universālai pasaules kārtībai. Indijā tā ir piederība pamatbūtībai

(*Brahmanam*) un ieplūšana tajā (hinduismā), Ķīnā dominē iekļaušanās sabiedrībā (konfūcismā) un saskaņa ar *Dao* – bezpersonisko augstāko dzīvības spēku un dabas ceļu (daoismā). (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 7. un 12. slaidu)

RIETUMU KULTŪRA

Priekšstati par Dievu.

Citāda augstākās reliģiskās vērtības, t.i. Dieva, interpretācija ir Rietumu pasaulē, ko ietekmējusi judeo-kristīgā reliģija un filozofija. Pēc A.Zubovs domām ne tikai Baznīca, bet arī pilsoniska sabiedrība, kas vēlas kļūt kristīga, vai uzskata sevi par tādu – „organizēta pēc Svētās Trīsvienības veidola, kam raksturīga vienlīdzība godā, hierarhija attiecībās un vienotība mīlestībā”. (19) (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 13. slaidu)

Tātad atšķirībā no Austrumu civilizācijām Rietumos augstākā garīgā vērtība – Dievs – ir 1) vairākdimensionāls – Trīsvienīgs, kas nozīmē iekšējo dinamiku Dievā, vienlīdzīgas attiecības, t. i., harmonisku mīlestību, 2) turklāt Dievs ir ar personas iezīmēm (it sevišķi Trīsvienības otrā persona – Kristus), nevis bezpersonisks spēks (kā Austrumu reliģijās), 3) savukārt cilvēks ir unikāls un neatkārtojams, jo radīts pēc dievišķās Kristus personas līdzības. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 13. – 16. slaidu)

A. Zubovs pamato visu cilvēku vienlīdzību ar priekšstatu, ka *ikviens cilvēks ir Kristus miesas loceklis, un Kristus miris arī viņa dēļ (Rom. 14, 15). Katrs cilvēks ir nenovērtējams, jo kristiešiem viņš ir Kristus miesas daļa, daļa no dievišķās cilvēkdieva personas, un Kristus ir miris arī par viņu. Tieši tālab ikviens cilvēks kristiešiem ir vērtīgs, jo viņam piemīt absolūta dievišķa vērtība.* (19) (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 17. slaidu)

Dievs kā sabiedrības ideāls pamato vienlīdzīgas attiecības cilvēku starpā (ja tās veidotas pēc Trīsvienības parauga). Visi ir vienlīdzīgi Viņa priekšā, vienlaikus katrs ir personība, kas nepazaudēs savu individualitāti pat pēc nāves, atdzimstot Dieva valstībā (līdzīgi kā tas ir ar Jēzu Kristu, kas Trīsvienībā saglabā savu cilvēciski individuālo unikalitāti, vienlaikus to savienodams ar savu otro – dievišķo – būtību).

Cilvēka individualitātes nozīmība Rietumu kultūrā tātad sakņojas Bībeles koncepcijā, tāpat arī ideja par vienlīdzīgām attiecībām sabiedrībā un varas dalīšanu

sabiedrības vadīšanā. Zināmā mērā demokrātijas un plurālisma ideja ir pašā Dieva izpratnē, proti, Trīsvienības trīs personu jeb hipostāžu attiecībās. (Grieķu teoloģijas termins *hypostasis*, tulkojot to latīņu valodā, ir kļuvis par personu; termins nāk no teātra, kur viens aktieris tēloja vairākas personas mainot maskas).

A. Zubovs norāda, ka pat viduslaiku kristīgajā Eiropā nepastāvēja absolūta monarhija, valdnieka varu vienmēr ierobežoja vai nu aristokrātu padome, bajāru sapulce, parlaments, novadu apvienība, tautas sapulce vai večes sanāksme. Absolūtās monarhijas, kas izveidojās 17. gs., faktiski ir tradicionālo pārvaldes principu degradācija Eiropā, kas loģiski noveda pie revolūcijām un šo kroplo politisko formu likvidācijas.

Tātad gan cilvēka un viņa brīvās gribas koncepcija, gan pasaules pārveidošanas ideja Rietumos ir cieši saistīta ar augstākās reliģiskās vērtības raksturu un izriet no tās kā no ideālā parauga. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 2., 3. un 13. slaidu)

L.Taivans vairāku kultūru salīdzināšanas rezultātā izvirza apgalvojumu, ka *Dieva un cilvēka attiecības tiek projicētas sabiedriskā dzīvē, ģimenē, ikvienā vietā.* (20) Ja augstākais ideāls ir mīlestības attiecības Dieva un cilvēka starpā, tad arī sabiedriskajā praksē svarīga kļūst vienlīdzība, līdzcietība un solidaritāte.

Uz iepriekš minēto atziņu un analīzes pamata var izdarīt secinājumu: pamata pieņēmumi par esamību katrā lielajā pasaules kultūrā, vismaz senatnē, ir **relīģijas nosacīti**. Uz tās bāzes veidojas pasaules modelis, sabiedrības attiecības un cilvēka mentalitātes tips.

6.3. Citi kultūru iedalīšanas varianti. Kas ir reliģija?

Kultūras un civilizācijas var iedalīt pēc dažādiem kritērijiem. Visvienkāršākais iedalījums – pēc teritoriālā principa (piemēram, austrumu, rietumu; dienvidu, ziemeļu; pēc kontinentiem: Āzijas, Amerikas, Āfrika utml.). Kultūras mēdz iedalīt pēc tehnoloģiju attīstības līmeņa – akmens, vara, bronzas, dzelzs (laikmeta) kultūras; bieži vēsturē sabiedrības (un līdz ar to arī kultūras) iedala pēc dominējošā saimniekošanas tipa: agrārā, industriālā, informatīvā sabiedrība.

Viens no kultūru dalījuma veidiem ir: aizvēsturiskās, vēsturiskas un nevēsturiskās kultūras. Aizvēsturiskā – pirmatnējā kultūra, kad cilvēki vēl nepazīna rakstību. Vēsturiskās kultūras saistītas ar cilvēku prasmi izmantot rakstību saziņā (civilizācijas).

Nevēsturiskās kultūras ir to sabiedrību (precīzāk – cilšu) kultūras, kuras pastāv līdztekus vēsturiskajām kultūrām (civilizācijām), bet saglabā dabā sakņotu dzīves veidu – tā arī neradot un neizmantojot rakstību. Vēsture šajās sabiedrībās ir it kā apstājusies (lai gan līdztekus pastāv civilizācijas, kurās vēsture rit uz priekšu, attīstība notiek). Vēsturiskās kultūras par sevi atstāj rakstiskas liecības. Nevēsturiskās kultūras to nedara.

Taču arī civilizācijas atšķiras ar savu ievirzi.

Dažās no tām dominē pārļaicīgi ideāli un mērķi, uzmanība vairāk tiek pievērsta tam, kas notiks ar cilvēku pēc nāves: kā sasniegt pārdabisku stāvokli, laimīgu pēcnāves eksistenci, izglābties no iznīcības vai no cilvēkam grēku un pārkāpumu dēļ pienākošā soda.

Turpretī citas civilizācijas vairāk uzmanības pievērš šīs dzīves dzīvei: kā cilvēkam labāk un harmoniskāk iekārtoties šajā pasaulē un kādus principus ievērot savstarpējās attiecībās, meklējot laimi šeit un tagad. (Sk. 6. prezentācijas 1. daļas 20., 21. slaidu)

Pirmajā gadījumā mēdz runāt par soterioloģiski orientētām kultūrām (no grieķu valodas: *sotēr* – glābējs, *logos* – mācība; soterioloģija: mācība par glābšanos). Otrajā gadījumā runa ir par eidaimonismu – orientāciju uz laimes sasniegšanu šajā dzīvē (no grieķu valodas: *eu* – labs; *daimonus* – gars).

Tomēr katras kultūras ietvaros var atrast gan vienu, gan otru tendenci. Izšķirošais: kura no tām ir dominējošā. Tā, piemēram, Senajā Grieķijā cilvēki baidījās no pēcnāves dzīves, kur tos gaidīja vienīgi sodi par pārkāpumiem un dievu atriebība, tāpēc pievērsās mākslai, politikai un uzdzīvei. Tomēr līdztekus šādai eidaimoniskajai orientācijai Senajā Grieķijā bija pazīstama slepeno mistēriju tradīcijas, kas solīja saviem sekotājiem garlaicīgās un drūmās Aīda ēnu valstības vietā jēgpilnu pēcnāves dzīvi Elizejas laukos vai Laimīgo salās.

Savukārt kristietībā, līdztekus askēzei un pēcnāves dzīves apsolījumiem, būtiski ir centieni rūpēties par visu cilvēku labklājību (t.sk. arī par ķermeni), kopt mīlestību savstarpējās attiecībās un cerēt uz Dieva valstības sākšanos cilvēku vidū jau šīs dzīves laikā.

Senajā Divupē līdztekus visumā eidaimoniskajai tendencei – pievērst uzmanību dzīvei pasaulē, eksistēja soterioloģiska cerība – par citu ceļu pēc nāves tiem, kuri piedalīsies Dumuzi (Tammuza) un Inannas (Ištaras) kultā. Indijā, līdztekus

soterioloģiskām cerībām par atbrīvošanos no pārdzimšanas (reinkarnācijas), eksistēja lokajatas filozofija, kas noliedza pēcnāves dzīves un aicināja baudīt laicīgo dzīvi neko sev neliedzot. Tātad, klasificējot kultūras pēc šī principa, ir jāizdala dominējošā tendence, tomēr saprotot, ka līdztekus pastāv mazāk izteiktas alternatīvas vērtību orientācijas.

Soterioloģiski orientētās kultūras:	Eidaimoniski orientētās kultūras:
<ul style="list-style-type: none"> • Senā Ēģipte • Senā Indija • Kristīgā kultūra 	<ul style="list-style-type: none"> • Senā Divupe • Senā Ķīna • Antīkā pasaule

1. att. Kultūru salīdzināšana pēc cilvēka dzīves orientācijas (A. Mūrnieks)

Tātad ne visas reliģijas iespaido kultūras attīstību vienādi. Tās būtiski atšķiras (piemēram, pēc attieksmes pret pasauli, cilvēku un dievišķo). Kopīgais reliģijās ir tas, ka cilvēki tajās gūst īpaša veida pieredzi, kas motivē viņus dzīvei. (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 2., 3., slaidu) Reliģijas meklē atbildes uz eksistenciāliem dzīves jēgas jautājumiem (kā pārvarēt nāvi, kā sadzīvot ar cietiem, kā izprast sevi u.c.) Taču, atšķirībā no filozofijas, reliģijā sastopamies ne tikai ar prāta slēdzieniem, bet ar daudzveidīgu dzīves pieredzi, tā orientē arī uz darbību (rituāliem, ētiskām izvēlēm, attiecībām). (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 4. slaidu)

Reliģijas struktūrā var izšķirt:

1) īpašu reliģisko jeb mistisko pieredzi (t.sk. neparastus gadījumus, atklāsmes, ekstāzes, dziedināšanas u.tml.) (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 5.- 9. slaidu),

2) mācību, kas parasti tiek atspoguļota reliģiskajos tekstos un satur priekšstatus par pasauli, cilvēku un dievišķo (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 10. slaidu),

3) rituālus, kas veido kultu (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 11. - 14. slaidu),

4) ētiskos ideālus, varoņus, normas un prasības (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 15. slaidu),

5) visbiežot reliģija ietekmē sabiedrības dzīves kārtību (arī ekonomiku, ģērbšanās paražas, mākslu, zinātņi, politiku) (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 16., 17. slaidu).

Nevar droši pateikt, vai reliģiskās pieredzes pamatā ir viens avots vai daudzi. Vairākās reliģijās izdala divas ietekmes, ko cilvēks izjūtot visas savas dzīves laikā: viena

orientē uz labo, otra uz ļauno. Tāpēc reliģiskajai izvēlei ir morālā dimensija. (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 18. - 20. slaidu).

Reliģijas mēdz klasificēt pēc to senuma un izplatības (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 21. slaidu). Reliģijas arī attīstās, bet nemainīgas ir eksistenciālās problēmas, kas nodarbina cilvēku ikvienā kultūrā. (Sk. 6. prezentācijas 2. daļas 22. slaidu)

Secinājumi: Kultūras un civilizācijas var iedalīt pēc dažādiem kritērijiem. Neitrālākie iedalījumi saistās ar teritoriālo piederību. Tomēr nopietnākā tipoloģiskā analizē mēdz izmantot tādas kritērijus kā informācijas nodošanas principi, reliģiskā piederība, vērtību sistēma, pamatpieņemumi par esamību, attieksme pret pasauli, cilvēku, cilvēka dzīves augstākie mērķi, attīstības dinamika.

Temata apguves noslēgumā ieteicams izpildīt uzdevumu nr. 4.

Literatūra:

1. Vēbers, M. *Reliģijas socioloģija* – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2003; kā arī Weber M. *The religion of China: Confucianism and Taoism*/ Transl and ed. By H.H. Gerth. Glencoe, Ill: The Free Press [1915] 1951; Weber M. *The religion of India: the sociology of Hinduism and Buddhism.* / Transl and ed. by H.H. Gerth, D. Martindale Glencoe, Ill: The Free Press [1916 - 1917] 1952; Weber M. *Ancient Judaism* / Transl. and ed. By H.H. Gerth, D. Martindale Glencoe, Ill: The Free Press [1917 - 1920] 1951; Weber M. *The Social Psychology of the World Religions* //Max Weber: Essays in sociology Transl and ed. by H.H. Gerth, C.W. Mills - New York: Oxford University Press [1915a] 1946. P – 267 - 301
2. Hinduismu par pasaules cikla trim stadijām atbild hinduistu dievu trijotne (Trimurti). Brahma pasaulei rada, Višnu uztur, bet Šiva (nāves dievs un jogas aizbildnis) sagrauj - iesākot jaunu ciklu. Taču šīs dievības attiecas tikai uz redzamo pasauli, kas ir ilūzija. Cilvēka mērķis ir izrauties ārā, atbrīvoties no tā visa (atbrīvošanās - mokša). Sk. *Pasaules reliģijas.* – Rīga: Zvaigzne ABC (Handbook: The World's Religions by Lion Publishing plc, Oxford, England, 1982, 1994), 2001 - 184 – 187. lpp. Sk. Mūrnieks, A. *Ieskats kultūras un reliģiju vēsturē. I. daļa. Aizvēsture. Austrumu civilizācijas.* – Rīga: RaKa, 1998 – 268 – 269. lpp.
3. Klīve, V. V. *Ticības ceļos.* – Rīga: Zinātne, 1995 – 36. lpp.
4. Mūrnieks A. *Ieskats kultūras un reliģiju vēsturē. I. Aizvēsture. Austrumu civilizācijas.* – Rīga: Raka, 1998 - 345. – 349. lpp.
5. Zubovs, A. *Eiropas identitātes garīguma, civilizācijas un kultūras pamati*// Sarunas X, Rīga: Jaunā akadēmija, 2008 – 345. lpp.
6. Delors, Ž. u.c. *Mācīšanās ir zelts.* Ziņojums, ko Starptautiskā Komisija par izglītību 21. gadsimtam sniegusi UNESCO. – Rīga: UNESCO Nacionālā komiteja Latvijā, 2001 - 225. lpp.

7. Kūle, M. Kūlis, R. *Filosofija*. – Rīga, Zvaigzne, 1998 – 113. lpp.
8. Taivāns, L., Taivāne E. *Reliģiju vēsture*, Rīga, Raka, 2003 – 222. lpp.
9. Bībele, Mozus 1. grāmata 1:28.
10. Mūrnieks, A. *Ieskats kultūras un reliģiju vēsturē II. daļa. Eiropas kultūras saknes*, Rīga: RaKa, 2000, - 273. – 277., 392. – 396., 454. – 455. lpp.
11. Zubovs, A. *Eiropas identitātes garīguma, civilizācijas un kultūras pamati*// Sarunas X, Rīga: Jaunā akadēmija, 2008. – 351. lpp.
12. Hofstede, G. *Cultur'es Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions And Organizations Across Nations*. – Thousands Oaks, California: Sage Publication, 2001 - 87. lpp.
13. Dirba, M. *Mijkultūru izglītības daudzveidība*. – Rīga: RaKa, 2006 - 41. – 48. lpp.
14. Zubovs, A. *Eiropas identitātes garīguma, civilizācijas un kultūras pamati*// Sarunas X, Rīga: Jaunā akadēmija, 2008, - 346. lpp.
15. Radhakrisnan, S., *A Sourcebook in Indian Philosophy* – Princeton, N.J.: Princeton university Press, 1957
16. Klīve, V.V. *Ticības ceļos*, Rīga: Zinātne, 1995. – 33. – 44. lpp.
17. Mūrnieks, A. *Ieskats kultūras un reliģiju vēsturē. I. Aizvēsture. Austrumu civilizācijas*, Rīga: Raka, 1998, - 309. – 322. lpp.
18. Kūle, M., Kūlis, R. *Filosofija*. – Rīga: Burtnieks 1996, Zvaigzne ABC, 1998 - 113. – 114. lpp.
19. Zubovs, A. *Eiropas identitātes garīguma, civilizācijas un kultūras pamati*// Sarunas X, Rīga: Jaunā akadēmija, 2008, - 347 lpp.
20. Taivāns L., *Islāms un Eiropa*//Sarunas VII, - Rīga: Jaunā akadēmija, 2006 – 158. lpp.